

Голові разової спеціалізованої вченої ради
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
доценту Олександрові ГОЛІКОВУ
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертаційну роботу Оксани НЕХАЄНКО
**«ПОЛІТИЧНА КОРЕКТНІСТЬ ЯК ПРОЦЕС:
ДИСКУРСИ ТА ПРАКТИКИ»**,

представлену на здобуття наукового ступеня
доктора філософії за спеціальністю 054 – соціологія
(галузь знань: 05 – соціальні та поведінкові науки)

1. Актуальність теми дисертаційної роботи

Дисертаційна робота Оксани Нехаєнко презентує дослідження політичної коректності як процесу, здатного впливати і змінювати ціннісно-нормативну базу суспільства, покликаною посилювати соціальну згуртованість, проте не без соціальних наслідків іншого характеру. Означена 'здатність' уже неабияк актуалізує тему дисертаційного дослідження, проте ознайомлення із текстом роботи уможливило виокремлення кількох важливих факторів актуальності теми роботи.

По-перше. З огляду на глобалізаційні та міграційні виклики питання неконфліктного та рівноправного співжиття різних соціальних груп є політичною повісткою дня головно для країн із розвинутою демократією. Ряд ідей, різною мірою успішних або ні, втілюється задля упередження соціальних конфліктів на державних та міждержавних рівнях. Серед таких (ідей) чільне місце займає ідея політичної коректності, яка зародилася в лоні ліберальної філософії, ціннісно близької демократії. Звідси, вивчення політкоректності в країнах стабільної демократії уможливить знання того, як вона «працює» чи «працюватиме» в країнах із нестабільною демократією, або, що важливіше, у країнах із наявністю великої кількості полярних груп, що зазнають / зазнаватимуть дискримінації. Мова йде про те, що російсько-українська війна вже сформувала такі соціальні групи, тож інструмент політичної коректності для України є вкрай актуальним.

По-друге. Цей фактор певною мірою впливає із попереднього: політична коректність є інструментом соціального конструювання, тож

потребує детального вивчення і в частині оперування ним, і в частині оцінки його потенціалу.

По-третє. Дослідження має на меті заповнити важливу прогалину в галузі соціології; беручи до уваги численні результати культурологічних, мовознавчих / лінгвістичних, політологічних та ін. досліджень, вивчення політкоректності як соціального феномену потребує соціологічних засобів у тому числі, або, як зазначає його авторка, є пов'язаним «із потребою введення політичної коректності до проблемного поля соціологічного аналізу» (с. 23).

Підсумовуючи, зазначу, що актуальність теми дисертаційної роботи Оксани НЕХАЄНКО є безсумнівною, і, зрештою, обґрунтованою у відповідній частині роботи.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих в дисертації

Дисертаційна робота Оксани Нехаєнко є чітко структурованою; три розділи, з висновками до кожного розділу та загальними висновками, логічно взаємопов'язані: авторка використовує узагальнення / висновки попереднього(іх) розділу(ів), рухаючись від теорії до емпірії згідно поставленої мети та сформованої гіпотези. У додатках подані супровідні матеріали проведених досліджень і, як на мій погляд, дуже вдала авторська концептуальна схема аналізу політичної коректності як процесу. Джерельна база дослідження ґрунтується головню на англomовних першоджерелах (понад дві третини), також авторка використовує праці українських соціологів, послуговуючись окремими висновками в частині аналізованих нею концепцій. Посилань на схожі емпіричні дослідження в дисертації немає.

Перший розділ роботи вимагає уважного прочитання, адже, оперуючи рядом підходів до аналізу політичної коректності, авторка формулює робоче визначення основного поняття дослідження: *«політична коректність – це дискурсивний культурно-поведінковий процес поширення ідеологічної і нормативної установки на подолання соціальних конфліктів і протиріч через обрання специфічних мовних засобів різного рівня»* (с. 27-28), обґрунтовуючи кожне складове поняття авторського визначення. Зокрема, авторка переконливо демонструє, що політкоректність не обмежується мовною поведінкою, вона має певний ідеологічний механізм, здатний формувати інтерналізовані норми та настанови (в дисертації використовується термін «установки»), а отже, змінювати соціокультурні моделі. Таким чином, політкоректність є елементом макроідеологічного виробництва і 'претендує' на статус ідеології. Зрештою, мовна поведінка не обмежується мовою, а передбачає врахування соціального контексту і дискурсивної аудиторії;

власне, дискурсивність процесу політичної коректності витікає зі спільного концептуального коріння цього поняття та поняття дискурс-аналізу у т.ч.

Другий розділ роботи є найбільш цікавим та теоретично значущим: тут авторка окреслює дослідницькі перспективи історичної соціології як методології у вивченні політичної коректності як процесу, використовуючи і поєднуючи поняття, які знаходяться в різних дослідницьких контекстах. Зокрема, авторка застосовує концепт «винайдена традиція» Гобсбаума-Рейнджера до поняття «політична коректність» і виявляє, що остання (політкоректність) як така (винайдена традиція) поєднує у собі 3 основні риси: формує спільноти на основі спільних ідентичностей; впливає на формування правових норм, громадської думки, тощо; виховує, себто соціалізує, індивідів. Проте є дещо відмінне: політична коректність є зворотно темпоральною до винайденої традиції; дії, спрямовані на формування ‘правильних’ настанов з урахуванням інструменту політкоректності, авторка називає ретроактивними (що також ‘зближує’ політкоректність та ідеологію). Введення поняття «фігурація» (фігуративна, або процесуальна, соціологія Н. Еліаса) до методології дослідження уможлиблює, за авторськими підсумками, досягнення дослідницького нейтралітету, синтез мікро- і макрорівнів дослідження, а також простеження динаміки такого соціального феномену як політична коректність. Авторка також обґрунтовує тезу про те, що політична коректність габітуалізується (поняття «габітус» теорії П. Бурдьє) тоді, коли «виходить далеко за рамки лексичних норм і поступово перетворюється на ерзац-ідеологію» (с. 131).

Третій розділ роботи починається із детального обґрунтування вибору методів дослідження інтерналізації установок та сприйняття політичної коректності; йдеться про кейс-наративний аналіз та дискурс-аналіз. Авторка виклала вихідні дані кейс-наративного аналізу з електронними посиланнями, лінгвоелементи аналізованих кейсів, тож результати можна перевірити, а дослідження – повторити. Також у додатку розміщений гайд ФГД. Текст емпіричних досліджень викладений цікаво, висновки і узагальнення не містять оціночних суджень, повторів чи публіцистичних виразів. Помітною є авторська рефлексія отриманих результатів, зокрема авторка дослідження чітко враховує контекст аналізованих ситуацій (до прикладу, роль політики Дональда Трампа щодо американсько-мексиканських відносин в аналізі кейсу «Оскар»), обмеження дискурсивної аудиторії тощо, про які зазначала у теоретичній частині роботи.

Окремо варто відзначити, що попри спрямованість політичної коректності *«на подолання соціальних конфліктів і протиріч»* за замовчуванням, авторка дисертації не обмежується виключно позитивною

конотацією поняття, у всіх частинах роботи чітко простежуються окремі негативні ефекти політкоректних дій.

Великий обсяг теоретичного матеріалу з використанням першоджерел, авторські оригінальні емпіричні дослідження дають підстави стверджувати аргументованість та обґрунтованість викладених Оксаною НЕХАЄНКО наукових положень і висновків.

3. Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження

Результати дисертаційного дослідження уможливають ствердження наявності їх наукової новизни. Зокрема, йдеться про:

- концептуалізацію поняття «політична коректність», яке визначається як *«дискурсивний культурно-поведінковий процес поширення ідеологічної і нормативної установки на подолання соціальних конфліктів і протиріч через обрання специфічних мовних засобів різного рівня»* (с. 27-28) і розглядається як цілісний соціальний процес у культурі, освіті та політиці;

- норморегулюючу та легітимуючу щодо цільового соціального порядку роль політкоректності у процесі макроідеологічного виробництва;

- впровадження комбінованого методичного підходу соціологічного дослідження політичної коректності шляхом поєднання концепції фігурації Н. Еліаса та концепції «винайдених традицій» Гобсбаума-Рейнджера із критичним дискурсивним та кейс-наративним аналізом, та ін.

В межах роботи узагальнено, проаналізовано та (ре)інтерпретовано пул міждисциплінарних наукових праць, які уможливили виконання дисертаційного дослідження.

Таким чином, дисертаційна робота Оксани Нехаєнко є самостійним, оригінальним дослідженням, результати якого містять наукову новизну, доповнюють *прочитання* наявних концепцій та сприяють подальшим науковим дослідженням з означеної теми.

4. Повнота викладу результатів дисертації в опублікованих працях

Результати дисертації викладені у 10 наукових працях, з яких 5 статей опубліковано у фахових виданнях України категорії «Б», решта – у періодичних наукових виданнях країн-членів Євросоюзу, у т.ч. 2 статті – у проіндексованих у базі даних Scopus (Q1, Q4) виданнях. Більшість праць підготовлена у співавторстві із зазначенням особистого внеску здобувача, що пояснюється участю авторки у 2-х пов'язаних із темою дисертації науково-дослідницьких проектах у т. ч. Основні положення дисертації обговорювались на 9-ти міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, за підсумками участі в яких опубліковано 9 тез доповідей.

Змістово праці не лише покривають тему дослідження, а й більш детально розкривають окремі його аспекти, зокрема, такі як порівняння політичної коректності та ідеології, інструментальні можливості дискурс-аналізу щодо легітимації ідеологічного порядку, концептуалізація поняття «політична коректність», емпіричні вивчення окремих кейсів і сфер соціального буття, тощо.

Звідси, опубліковані праці повною мірою відображають наукові положення і результати дисертаційного дослідження.

5. Зауваження щодо змісту дисертаційної роботи

Дисертаційна робота оцінюється позитивно, проте, як усяке добре зроблене дослідження, викликає певні дискусійні питання та зауваження.

Спираючись на ідеї П. Бурдьє, авторка розглядає політичну коректність як *«результат взаємодії між об'єктивними структурами соціального простору і суб'єктивними диспозиціями агентів, які діють у культурному та політичному полях»* і зазначає, що *«авторське визначення, яке було запропоноване в якості робочого, було значною мірою сформульовано виходячи з концептів «невидимої цензури» та «символічної влади», які були запропоновані і розроблені Бурдьє»* (с. 117). Яким чином співвідносяться обидва визначення політичної коректності?

У роботі значна увагу приділена опису проведених емпіричних досліджень, зокрема, з акцентом на обґрунтування обраних методів дослідження (с. 135-140). З урахуванням контекстуальності і дискурсивності досліджуваного поняття, хотілося б детального обґрунтування того, в який спосіб відбиралися матеріали для аналізу кейсів, і власне, самі кейси та часові проміжки їх аналізу.

Зауважу, що для експертних інтерв'ю критерії вибору експертів є вказаними (с. 183-185), щоправда дати проведення інтерв'ю для різних професійних груп є послідовними (2020-2021 та 2021-2023) (с. 26), і в частині аналізу даних (с. 203) перший період використовується як пояснюючий аргумент, а результати різних професійних груп порівнюються. Чи можна вважати відмінності в результатах спричиненими належністю до професійної групи з уникненням впливу періоду опитування?

Розгляд сфери української освіти у дисертаційній роботі спирається на результати міжнародного науково-дослідницького проєкту ARDU (більш детально представлені окремими публікаціями), безпосереднім учасником якого була дисертантка, і беззаперечно є цікавим та виваженим. Проте висновок авторки про те, що *«жоден з 54 опитаних експертів-освітян не використовував термін «політична коректність» у своїх відповідях»* (с. 218) є не стільки *«красномовним фактом»* (тут є питання до використання

терміну), скільки тим *контекстом*, про який авторкою згадувалося в теоретичній частині: система українських державних шкіл працює виключно за програмами МОН України і зміст та перелік навчальних дисциплін строго регулюється (така ж ситуація була з рядом понять, уведених до шкільного дискурсу шляхом зміни навчальних програм).

Авторкою зібрані численні емпіричні дані. У такому випадку передбачається чітке зазначення (бажано окремим пунктом) того, у який спосіб(-и) дослідник забезпечив анонімність та конфіденційність проведених інтерв'ю.

Перелік зауважень до змісту дисертаційної роботи є важливим і дискусійним, проте не впливає на позитивну оцінку змісту дисертації Оксани НЕХАЄНКО.

6. Загальний висновок

Дисертаційна робота Оксани НЕХАЄНКО «Політична коректність як процес: дискурси та практики» підготовлена відповідно до кваліфікаційних вимог підготовки доктора філософії (PhD), відповідає вимогам згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44. Авторка дисертаційної роботи Оксана НЕХАЄНКО заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 05 – «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 054 – «Соціологія».

Офіційний опонент,
кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри методології та методів
соціологічних досліджень
факультету соціології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Світлана САЛЬНІКОВА

САЛЬНІКОВА СВІТЛАНА АНАТОЛІЇВНА

Результат перевірки підпису

Підпис вірний

П.І.Б.

САЛЬНІКОВА СВІТЛАНА АНАТОЛІЇВНА

РНОКПП

2811110442

Організація (установа)

ФІЗИЧНА

ОСОБАКод ЄДРПОУ

Посада

Час підпису (підтверджено кваліфікованою
позначкою часу для даних від Надавача)

18:18:53 15.01.2024

Сертифікат виданий

КНЕДП АЦСК АТ КБ "ПРИВАТБАНК"

Серійний номер

5E984D526F82F38F04000000E56D4001B544BB04

Тип носія особистого ключа

Захищений

Алгоритм підпису

dstu4145

Тип підпису

Кваліфікований

Формат підпису

CAdES-T

Сертифікат

Кваліфікований

Голові разової спеціалізованої вченої ради Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна доценту Олександрю ГОЛКОВУ майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022

ВІДГУК

Офіційного опонента, доктора соціологічних наук, професора Федорченко-Кутуєва Павла Володимировича на дисертаційну роботу Нехаєнко Оксани Василівни **«ПОЛІТИЧНА КОРЕКТНІСТЬ ЯК ПРОЦЕС: ДИСКУРСИ ТА ПРАКТИКИ»**,

представлену на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 054 – соціологія (галузь знань: 05 – соціальні та поведінкові науки)

1. Обґрунтування вибору теми дослідження

Дисертаційна робота Оксани Нехаєнко висвітлює дослідницьке питання, що у сучасному дискурсі соціальних та поведінкових наук стає все більш актуалізованим, оскільки політична коректність набуває все більшої важливості у контексті глобалізації, міграційних процесів та можливостей ознайомлення з різноманітним культурним людства. Передбачається, що політична коректність має забезпечувати толерантне та рівноправне співіснування різних груп населення. Поява політичної коректності певним чином сприяла розвитку демократії та соціальної згуртованості; проте останнім часом вона стикається з критикою щодо обмеження свободи слова та цензури. Дослідження з фокусом на політичній коректності розкриває соціальні та культурні фактори, що впливають на формування суспільних стандартів і їх зміну з часом. Аналіз, проведений в роботі, своєю чергою сприяє розумінню ролі політичної коректності у ліберально-демократичному суспільстві, підтримці та відтворенні його соціального порядку. Пропоноване дослідження не обмежується фіксованим моментним зрізом політичної коректності, а зосереджується на питаннях сутності, становлення та механізмів її функціонування. Це розширює його потенціал, оскільки завдяки цьому проблематика дисертації набуває ширшого висвітлення. Пропоноване дослідження орієнтоване на пояснення природи та еволюції політичної коректності, що уможливорює подальше соціальне прогнозування і допомагає в реалізації однієї з основних функцій соціології – соціальної інженерії.

2. Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому і оформлення

Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі політичної соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Обсяг основної частини дисертації – 231 сторінки; також робота включає 6 додатків. Список використаних літературних джерел містить 170 найменувань.

В першому розділі розглянуто підходи до аналізу політичної коректності з різних позицій: як мовного феномену, як ідеології, як механізму ліберальної демократії; сформульовано робоче визначення; виділено аспекти політичної коректності.

В останньому підрозділі авторка наголошує, що політична коректність не стільки привласнює функцію цензури, скільки має претензію на нормування мовних дій в суспільстві, що є джерелом впливу на культурні трансформації. При цьому політкоректність розглядається як не просто мовний феномен, а саме дискурсивний. Зазначається, що дискурсивний вимір політичної коректності втілено у постійному оновленні мовного аспекту політичної коректності. Крім лінгвістично-семантичного, «словникового» рівня функціонування, мова в політичній коректності реалізується як джерело і продукт соціальної взаємодії; вона є невіддільною від соціального контексту її використання та від соціокультурних позадискурсивних практик. Такий підхід розширює розуміння політичної коректності та виводить її за рамки мови, уможлиблює і актуалізує саме соціологічний її аналіз.

Другий розділ розкриває становлення і розвиток історичної соціології, її методологічні можливості у вивченні політичної коректності. З метою окреслення макросоціологічного контексту розвитку та функціонування феномену політкоректності у роботі використано напрацювання М. Вебера, Е. Дюркгейма, В. Зомбарта, Т. Сковчпол, І. Валлерстайна, Р. Колінза, Р. Бендікса, Б. Мура, Р. Лахмана, Р. Брубейкера, Д. Лукача, Г. Дерлуг'яна, М. Манна та К. Калхуна. За застосування історико-соціологічного підходу висвітлено генезу політичної коректності як соціокультурного феномену. Цей розділ присвячений розгляду трансформацій політичної коректності і того, яким чином політична коректність набуває форми ідеології; в ньому розкривається питання генезису політичної коректності від лексичної форми до ідеологічного механізму й аналізу можливих наслідків її впливу. Такий авторський пошук відповіді на це питання є напрочуд доречним, із урахуванням його процесуальності, за використання можливостей історичної соціології.

Третій розділ присвячений викладу результатів авторського емпіричного дослідження. Зокрема представлено його вихідні положення, методологічні підстави, етапи та методи дослідження. В роботі використано низку якісних методів дослідження: критичний дискурс-аналіз, кейс-наративний метод, неструктуровані експертні інтерв'ю з представниками

трьох професійних груп та фокус-групові інтерв'ю зі студентами 2-3 років навчання. Результати дослідження дозволяють сформувати об'ємну картину різних аспектів політичної коректності.

Загалом наукова новизна дисертаційного дослідження не викликає сумнівів, а результати і положення, які виносяться здобувачем на захист, є обґрунтованими, повними та логічними. Варто звернути увагу й на міждисциплінарний характер дослідження, що робить його не лише теоретично, але й практично значимим.

3. Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами

Дисертаційну роботу виконано на кафедрі політичної соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та пов'язано з науково-дослідною темою кафедри «Процеси соціальної інтеграції та дезінтеграції у сучасному світі: радикалізм відеологіях та практиках» (№ держреєстрації 0115U001936). Також дисертація пов'язана з реалізацією міжнародного науково-дослідницького проекту ARDU «Акомодація регіонального різноманіття в Україні», що фінансувався Дослідницькою Радою Норвегії та проводився у співпраці між соціологічним факультетом ХНУ імені В. Н. Каразіна та Центром соціальних досліджень університету Осло Метрополітан (Oslo Metropolitan University).

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій

Основні результати дисертаційної роботи Нехаєнко Оксани повністю відповідають критеріям новизни, обґрунтованості та достовірності. Результати проведеного дисертаційного дослідження у вигляді авторських наукових положень, висновків і рекомендацій мають високий ступінь обґрунтованості, що підтверджується аналізом і узагальненням теоретико-методологічних підходів, а також результатами власного багатопланового емпіричного дослідження для досягнення поставлених завдань. Для обґрунтування наукових положень та висновків авторка звертається до широкої теоретико-методологічної бази, ґрунтовно пояснює та аналізує здобутки в обраному напрямку досліджень, і демонструє відповідний рівень оволодіння методологією наукової діяльності. Аргументи та обґрунтування висновків подано фахово, чітко та послідовно.

Робота за структурою, теоретико-методологічною базою, методологією дослідження, а також висновками та напрямом рекомендованих подальших досліджень відповідає галузі знань 05 – соціальні та поведінкові науки, зокрема спеціальності 054 – соціологія.

5. Основні наукові результати та їх новизна

Як вже зазначалося вище, наукова новизна даної роботи є

безсумнівною; вона полягає в тому, що вперше здійснено комплексний соціологічний аналіз сутності політичної коректності саме як соціального процесу. По-перше, актуалізовано соціальний характер суто мовного, на перший погляд, явища; по-друге, пропонується принципово новий підхід, що передбачає аналіз політичної коректності саме як процесу, який складається з багатьох ланок. Політична коректність в роботі розглядається як мовна норма, дискурс, інститут та ерзац-ідеологія. Авторкою робиться акцент на постійному оновленні політичної коректності та її переформатуванні відповідно до актуального соціального контексту. В рамках такого авторського бачення найбільш ефективною методологічною канвою є історична соціологія та теорії соціальних змін. В другому розділі лаконічно висвітлено гносеологічні можливості історичної соціології у вивченні політичної коректності.

Наукова новизна результатів полягає в тому, що дисертація є першою у вітчизняній соціології науковою працею, де здійснено теоретичне узагальнення підходів до вивчення політичної коректності в соціології та розв'язано важливе наукове завдання: дослідження проявів політичної коректності в українському суспільстві.

В дисертації авторкою концептуалізовано політичну коректність як соціальний процес. Політична коректність в роботі визначено як «дискурсивний культурно-поведінковий процес поширення ідеологічної і нормативної установки на подолання соціальних конфліктів і протиріч через обрання специфічних мовних засобів різного рівня». Тож, можна зазначити, що вперше у вітчизняній соціології обґрунтовано системний розгляд політичної коректності як цілісного соціального процесу. В роботі розкривається його сутність, технологічні аспекти та форми прояву в таких соціальних інститутах, як культура, освіта та політика, що знайшло детальне відображення в третьому розділі дисертації.

В цілому, політична коректність розглядається як важливий елемент взаємодії в ліберальному суспільстві, оскільки визначає нові правила гри в ньому. Авторка зазначає, що політкоректність впливає на освіту, культурний ландшафт і символічний порядок, спрямовуючи суспільство на шлях більшої рівності та врахування прав меншин. Така тенденція варта уваги та глибшого аналізу для розуміння її повного впливу на сучасні динаміки суспільства. Дисертаційна робота може стати першим етапом більш глибокого аналізу політичної коректності в сучасному світі.

6. Практичне значення отриманих результатів

На підставі проведеного аналізу практичне значення представлених дисертанткою наробок полягає у можливості їхнього використання в науково-дослідній сфері для ґрунтовного аналізу стану політичної коректності в Україні в контексті євроінтеграції; у навчальній діяльності для доповнення та удосконалення навчально-методичних комплексів та матеріалів до дисциплін, в яких розглядаються питання мови дискурсу і

соціально-культурної трансформації (частково положення дисертації вже були реалізовані в рамках викладання, про що було заявлено у вступі). Також результати дисертаційного дослідження можна використовувати в політичній експертизі та нормотворчості, що дозволить трансформувати суспільну взаємодію згідно принципам рівності та толерантності. Крім того, основні положення та висновки дослідження можуть бути застосовані органами державної влади при визначенні напрямів та способів реалізації державної політики у галузі освіти на всіх її рівнях та в удосконаленні адміністративної сфери.

7. Дотримання академічної доброчесності.

На підставі вивчення тексту дисертації здобувача, наукових праць здобувача та Протоколу контролю оригінальності (перевірку наявності текстових запозичень виконано в антиплагіатній інтернет-системі Strikeplagiarism.com) встановлено, що дисертаційна робота виконана самостійно, текст дисертації не містить плагіату, а дисертація відповідає вимогам академічної доброчесності.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Надзвичайно інноваційний характер роботи задає високу планку для вимог та очікувань щодо її масштабу та амбітності. Відтак, виникає ряд не стільки зауважень, скільки питань для подальшої дискусії, яка покликана стимулювати авторку до подальших розмислів та досліджень.

1. Так виглядає, що авторка використовує праці Е. Сепіра та Б. Уорфа як основу для своїх побудовань. Постає питання наскільки релевантними є ідеї цих авторів з іншої інтелектуальної та ідеологічної епохи для розуміння потреб та запитів модерних соціумів 21 сторіччя?
2. Для встановлення історико-соціологічної фактологічної точності, варто зазначити, що статус Георгія Дерлуг'яна по відношенню до Валерстайна є учнівським і формально і неформально, позаяк Дерлуг'ян був аспірантом фундатора світ-системного аналізу, а у своїх виступах неодноразово характеризував себе як «нукера Валерстайна».
3. Робота надає надзвичайно багату та детальну палітру динаміки феномену політичної коректності у західних модерних суспільствах, зокрема у контексті руху Black Lives Matter. Дисертація виграла б від більш детального заглиблення у цю про тематику, зокрема висвітлення процесу над Дереком Шовіном, дії якого і стали каталізатори масових протестів.
4. Авторці також варто було би детальніше проаналізувати взаємозв'язок поміж політичною коректністю та феноменом cancel culture.

Хочу наголосити, що всі ці оцінки та питання у жодному разі не підважують високу якість та інноваційну природу дисертації, а є запрошенням до подальшої дискусії та розширення дослідницьких обріїв здобувачки та навіть ширше — української соціологічної спільноти в цілому.

9. Загальні висновки щодо дисертаційної роботи

За своїм фаховим спрямуванням, науковою новизною і практичною значимістю дисертаційна робота Нехаєнко Оксани Василівни «Політична коректність як процес: дискурси та практики» відповідає спеціальності 054 – Соціологія. Здобувачкою повністю виконана освітня та наукова складові освітньо-наукового рівня вищої освіти. Дисертація є самостійною, завершеною кваліфікованою науковою працею, яка виконана на високому науковому рівні, має наукову новизну, теоретичну і практичну значимість, а результати є обґрунтованими. Здобувачка демонструє високий рівень аналітичної роботи, здійснюючи розгляд політичної коректності як складного та нелінійного соціального процесу. Сама робота задає можливі вектори подальшого поглибленого дослідження та є міждисциплінарною, що додає їй теоретичної значущості і перетворює на перспективний науковий доробок.

Враховуючи актуальність дисертаційної роботи, її наукову новизну, теоретичне і практичне значення, а також дотримання академічної доброчесності й авторську новизну представлених результатів дослідження, вважаю, що дисертаційна робота Нехаєнко Оксани Василівни «Політична коректність як процес: дискурси та практики» повністю відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44 зі змінами), та наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації», а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктор філософії з галузі знань 05 -«Соціальні та поведінкові науки» за спеціальності 054 – «Соціологія».

Офіційний опонент,
доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології
КПІ ім. Ігоря Сікорського
(факультет соціології і права) Павло ФЕДОРЧЕНКО-КУТУЄВ

Онлайн сервіс створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

ПРОТОКОЛ

створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 18:28:52 17.01.2024

Назва файлу з підписом: ВІДГУК_офіційного_опонента_ПКФ_на_дисертацію_Нехаєнко (3).pdf.asice

Розмір файлу з підписом: 166.4 КБ

Перевірені файли:

Назва файлу без підпису: ВІДГУК_офіційного_опонента_ПКФ_на_дисертацію_Нехаєнко (3).pdf

Розмір файлу без підпису: 170.9 КБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: ФЕДОРЧЕНКО-КУТУЄВ ПАВЛО ВОЛОДИМИРОВИЧ

П.І.Б.: ФЕДОРЧЕНКО-КУТУЄВ ПАВЛО ВОЛОДИМИРОВИЧ

Країна: Україна

РНОКПП: 2617912610

Організація (установа): ФІЗИЧНА ОСОБА

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 18:28:51 17.01.2024

Сертифікат виданий: КНЕДП АЦСК АТ КБ "ПРИВАТБАНК"

Серійний номер: 5E984D526F82F38F04000000975D410139AFBD04

Алгоритм підпису: ДСТУ 4145

Тип підпису: Удосконалений

Тип контейнера: Підпис та дані в архіві (розширений) (ASiC-E)

Формат підпису: З повними даними для перевірки (XAdES-B-LT)

Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2023.12.21 13:00

Голові разової спеціалізованої вченої ради
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
доценту Олександрові ГОЛКОВУ
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022

РЕЦЕНЗІЯ

Офіційного рецензента, кандидата соціологічних наук
Дейнеко Олександри Олександрівни
на дисертаційну роботу Нехаєнко Оксани Василівни
**«ПОЛІТИЧНА КОРЕКТНІСТЬ ЯК ПРОЦЕС:
ДИСКУРСИ ТА ПРАКТИКИ»**,
представлену на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
спеціальністю 054 – соціологія (галузь знань: 05 – соціальні та
поведінкові науки)

1. Обґрунтування вибору теми дослідження

Дисертаційне дослідження присвячено вкрай актуальній темі - феномену політичної коректності, який дисертантка пропонує концептуалізувати як соціальний процес, що є одним із фундаментальних регуляторів взаємодії у сучасному суспільстві на різних рівнях – інституціональному, міжгруповому та індивідуальному. Теоретична значущість роботи полягає у тому, що Нехаєнко О. здійснює вдалу спробу осмислення феномену політичної коректності крізь призму соціологічного підходу із застосуванням теорій соціологічного синтезу, що робить результати даного дослідження евристично цікавими для осмислення різних соціальних явищ та процесів українського суспільства. Робота містить аргументи щодо актуальності розгляду політичної коректності як соціологічного поняття та соціального феномену як такого, що позбавлений стереотипно-оціночного «шлейфу», позиціонуючи політичну коректність як таку, що не є ані ідеологією, ані окремим її елементом. Разом із тим робота пропонує розглядати політичну коректність як ерзац-ідеологію – ідеологічного механізму, що має латентно впливати на суспільство. Робота є актуальною зважаючи на те, що здійснення соціологічного аналізу політичної коректності надає розуміння того, яку роль політична коректність може відігравати у формуванні, підтримці та відтворенні соціального порядку.

2. Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому і оформлення

Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі політичної

соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Обсяг основної частини дисертації – 231 сторінки, які включають 6 додатків. Список використаних літературних джерел містить 170 найменувань. В роботі вдало поєднані теоретичний, методологічний і емпіричний рівні соціологічного дослідження, текст роботи добре структурований, викладений професійною соціологічною мовою, відрізняється високим рівнем методологічної культури.

В першому розділі розглянуто підходи до аналізу політичної коректності з різних позицій: як мовного феномену, як ідеології, як механізму ліберальної демократії; сформульовано робоче визначення; виділено аспекти політичної коректності.

Другий розділ розкриває становлення і розвиток історичної соціології, її методологічні можливості у вивченні політичної коректності. В роботі використано напрацювання М. Вебера, Е. Дюркгейма, В. Зомбарта, Т. Скочпол, І. Валлерстайна, Р. Колінза, Р. Бендікса, Б. Мура, Р. Лахмана, Р. Брубейкера, Д. Лукача, Г. Дерлуг'яна, М. Манна та К. Калхуна. За застосування історико-соціологічного підходу висвітлено генезу політичної коректності як соціокультурного феномену.

Третій розділ присвячений викладу результатів авторського емпіричного дослідження. Зокрема представлені його вихідні положення, методологічні підстави, етапи та методи дослідження. В роботі пропонується використання низки якісних методів дослідження – методу критичного дискурс-аналізу, кейс-наративного методу, неструктурованих експертних інтерв'ю з представниками трьох професійних груп та фокус-групових інтерв'ю зі студентами 2-3 років навчання. Результати дослідження дозволяють сформувати об'ємну картину різних аспектів політичної коректності.

Матеріал в дисертації викладений послідовно, ґрунтовно та структуровано, складові дисертації є логічно взаємопов'язаними.

3. Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами

Дисертаційна робота виконана на кафедрі політичної соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та пов'язана з науково-дослідною темою кафедри «Процеси соціальної інтеграції та дезінтеграції у сучасному світі: радикалізм в ідеологіях та практиках» (№ держреєстрації 0115U001936). Також дисертація пов'язана з реалізацією міжнародного науково-дослідницького проекту ARDU «Акомодація регіонального різноманіття в Україні», що фінансувався Дослідницькою Радою Норвегії та проводився у співпраці між соціологічним факультетом ХНУ імені В. Н. Каразіна та Центром соціальних досліджень університету Осло Метрополітан (Oslo Metropolitan University).

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій

Обґрунтованість та достовірність наукових положень, результатів і висновків дисертації забезпечена коректним застосуванням сучасних методів дослідження (як загальнонаукових, так і власне соціологічних), а також результатами авторського емпіричного дослідження. Цінність дисертаційної роботи полягає у кваліфікованому теоретичному аналізі та висвітленні проблеми, професійному використанню емпіричних даних і власному емпіричному дослідженні, що дозволило авторці сформулювати і представити до захисту низку важливих результатів, які мають наукову новизну і суттєво розширюють соціологічне розуміння феномену політичної коректності. Для обґрунтування наукових положень та висновків авторка звертається до широкої теоретико-методологічної бази, ґрунтовно пояснює та аналізує здобутки в обраному напрямку досліджень та демонструє відповідний рівень оволодіння методологією наукової діяльності. Аргументи та обґрунтування висновків подано фахово, чітко та послідовно.

Разом із тим, деякі з отриманих результатів та висновків не можуть бути узагальнені і поширені до макросоціального рівня. Вони безумовно представляють наукову значущість і дають глибинне розуміння, але демонструють певні обмеження щодо можливості їхнього поширення на різні соціальні групи чи узагальнення (зокрема, результати неструктурованих експертних інтерв'ю та фокусованих групових інтерв'ю). Зокрема, один із висновків дослідження про те, що «політична коректність не є органічною вітчизняним соціокультурним стандартом, пов'язується із зовнішніми західними тенденціями лібералізації суспільних відносин, глобалізаційними та євроінтеграційними процесами» потребує подальшої верифікації за допомогою використання інших методів для можливості узагальнення для українського суспільства в цілому.

Відповідність дисертації профілю спеціальності. Робота за структурою, теоретико-методологічною базою, методологією дослідження, а також висновками та напрямом рекомендованих подальших досліджень відповідає галузі знань 05 – соціальні та поведінкові науки, зокрема спеціальності 054 – соціологія.

5. Основні наукові результати та їх новизна

Дисертаційна робота Нехаєнко О. В. виходить за межі тлумачення політичної коректності виключно в мовно-культурному аспекті і пропонує його розширену соціологічну концептуалізацію як соціального процесу. Авторське визначення політичної коректності побудовано на її розумінні як дискурсивного культурно-поведінкового процесу поширення ідеологічної і нормативної установки на подолання соціальних конфліктів і протиріч через

обрання специфічних мовних засобів різного рівня. Вперше у вітчизняній соціології політичну коректність системно розглянуто як цілісний соціальний процес: сутність, технологічні аспекти та форми прояву в таких соціальних інститутах, як культура, освіта та політика; визначено роль та місце політичної коректності у процесі макроідеологічного виробництва: політична коректність формує загальносоціальні моделі та патерни поведінки через визначення і припис універсальних дискурсивних стандартів та поведінкових принципів.

Дисертаційне дослідження пропонує комбіновану методологію у соціологічному дослідженні політичної коректності, що поєднує концепцію фігурації Н. Еліаса та концепцію «винайдених традицій» Гобсбаума-Рейнджера із критичним дискурсивним та кейс-наративним аналізом. Дисертантка також звертається до робіт П.Бурдьє для позиціонування політичної коректності як результату взаємодії об'єктивних структур соціального простору і суб'єктивних диспозицій агентів, які діють у культурному та політичному полях.

В рамках емпіричної частини дослідження особливу увагу приділено інтерналізації політично коректних установок в українському суспільстві. На основі результатів емпіричного дослідження дисертантка підсумовує, що політична коректність сприймається як зовнішня директивна норма, яка діє в першу чергу у професійних комунікаціях. Виявлено, що процес політичної коректності додатково пов'язаний з авторитаризмом і цензурою, що є антитезою до декларованих принципів. Дістали подальшого розвитку розуміння аспектів ідеологічного впливу політичної коректності: з'ясовано, що політична коректність використовує ті ж самі інструменти соціального впливу, що і ідеологія, але на відміну від останньої не пропонує повноцінного уявлення про цільовий соціально-політичний порядок та засоби його досягнення, а спрямована (спочатку виключно) на подолання потенційно дискримінаційних аспектів.

Науковою новизною дослідження варто визнати і позиціонування політичної коректності як ерзац-ідеології.

6. Практичне значення отриманих результаті

Робота має теоретичну спрямованість, але практичне значення результатів дослідження полягає в розширенні знання про сутність та прояви політичної коректності як соціального феномену та соціологічної категорії. Основні положення та висновки дослідження можуть бути використані органами державної влади при визначенні напрямів та способів реалізації державної політики у галузі освіти та культури. Отримані результати можуть бути використані у викладанні таких навчальних дисциплін, як «Соціологія», «Соціологія освіти», «Політична соціологія» тощо. Отримані результати

можуть бути використані при розробці заходів та проектів при створенні стратегій розвитку закладів вищої освіти та системи вищої освіти в цілому.

7. Дотримання академічної доброчесності.

На підставі вивчення тексту дисертації здобувача, наукових праць здобувача та Протоколу контролю оригінальності (перевірку наявності текстових запозичень виконано в антиплагіатній інтернет-системі Strikeplagiarism.com) встановлено, що дисертаційна робота виконана самостійно, текст дисертації не містить плагіату, а дисертація відповідає вимогам академічної доброчесності.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Водночас до дисертаційної роботи Нехаєнко О.В. варто сформулювати певні зауваження. Серед них варто виокремити такі:

1. Розглядаючи політичну коректність як соціальний процес, дисертантка приділяє недостатньо уваги діалектиці процесу-результату, тобто усвідомленню того, що будь-який соціальний процес має певну об'єктивацію у проявах, станах чи формах. До того ж, у вступній частині дослідження дисертантка зазначає, що дана наукова робота виконує важливе наукове завдання - «дослідження проявів політичної коректності в українському суспільстві», де прояв варто розглядати як не лише соціальний процес, але й соціальний результат. Зважаючи на це, не є очевидним, чому авторка застосовує процесуальний підхід без вписування його у діалектичну площину «процес-результат».
2. Наукова новизна роботи полягає у концептуалізації політичної коректності як соціального процесу, де політична коректність визначається як дискурсивний культурно-поведінковий процес поширення ідеологічної і нормативної установки на подолання соціальних конфліктів і протиріч через обрання специфічних мовних засобів різного рівня. Наведена дефініція безумовно представляє наукову новизну, але вона й дає підстави для застосування поняття «соціальна коректність», а не політична. Робота виграла б, якби авторка більше уваги присвятила розмежуванню чи спільності понять «політична коректність» та «соціальна коректність».
3. Деякі узагальнення, зроблені в роботі викликають питання. Зокрема, на стор. 187, аналізуючи результати експертних інтерв'ю, дисертантка підсумовує, що «український політичний простір формується таким чином, що саме некоректність (у всіх сенсах цього слова) виступає як один із головних інструментів». Це узагальнення не є аргументованим належним чином емпіричними даними. До того ж, поняття «некоректність» не визначається в роботі і вживається в різних контекстах та розуміннях, що не дозволяє належним чином «вписати» його в концептуальну схему політичної коректності.

4. Робота виграла б, якби вона містила більше практичних рекомендацій для різних соціальних агентів, які беруть участь у конструюванні політичної коректності в українському суспільстві.

Наведені вище зауваження не впливають на загальну високу оцінку дисертаційного дослідження.

9. Загальні висновки щодо дисертаційної роботи

За своїм фаховим спрямуванням, науковою новизною і практичною значимістю дисертаційна робота Нехаєнко Оксани Василівни «Політична коректність як процес: дискурси та практики» відповідає спеціальності 054 – Соціологія. Здобувачкою повністю виконана освітня та наукова складові освітньо-наукового рівня вищої освіти.

Враховуючи високий рівень виконаних досліджень, а також актуальність теми роботи, наукову новизну результатів та їхнє наукове і практичне значення, Оксана Нехаєнко заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 05 – Соціальні та поведінкові науки, за спеціальністю 054 – Соціологія.

Офіційний рецензент,
кандидат соціологічних наук,
доцент, доцент кафедри
прикладної соціології та
соціальних комунікацій, доцент
кафедри соціології
соціологічного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Олександра ДЕЙНЕКО

Онлайн сервіс створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

ПРОТОКОЛ

створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 10:34:44 16.01.2024

Назва файлу з підписом: Рецензія Дейнеко-Нехаєнко.docx.asice
Розмір файлу з підписом: 30.6 КБ

Перевірені файли:

Назва файлу без підпису: Рецензія Дейнеко-Нехаєнко.docx
Розмір файлу без підпису: 27.8 КБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: Дейнеко Олександра Олександрівна

П.І.Б.: Дейнеко Олександра Олександрівна

Країна: Україна

РНОКПП: 3310504329

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 11:34:39
16.01.2024

Сертифікат виданий: "Дія". Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг

Серійний номер: 382367105294AF97040000007720490030DA7D01

Тип носія особистого ключа: ЗНКІ криптомодуль ІІТ Гряда-301

Алгоритм підпису: ДСТУ 4145

Тип підпису: Кваліфікований

Тип контейнера: Підпис та дані в архіві (розширений) (ASiC-E)

Формат підпису: З повними даними ЦСК для перевірки (CADES-X Long)

Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2023.12.21 13:00

Голові разової спеціалізованої вченої ради
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
доценту Олександрові ГОЛІКОВУ
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022

РЕЦЕНЗІЯ

Офіційного рецензента, кандидата соціологічних наук
Філіппової Ольги Аркадіївни
на дисертаційну роботу Нехаєнко Оксани Василівни
**«ПОЛІТИЧНА КОРЕКТНІСТЬ ЯК ПРОЦЕС:
ДИСКУРСИ ТА ПРАКТИКИ»**,
представлену на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
спеціальністю 054 – соціологія (галузь знань: 05 – соціальні та
поведінкові науки)

1. Обґрунтування вибору теми дослідження

Тема дисертаційної роботи Оксани Нехаєнко актуалізована суперечністю глобалізаційних процесів, протиріччями культурно-політичних змін, що відбуваються у світі. Для України тема є актуальною з точки зору євроінтеграційних прагнень та перспектив нашої держави, що пов'язані із необхідністю певного ціннісно-культурного, а не лише економічного та політичного узгодження із соціально-політичним і соціокультурним порядком, характерним для країн ЄС, Британської співдружності та США. Разом із очевидним потенціалом, якій надає соціологічний метод щодо політичної коректності як об'єкту дослідження, слід констатувати брак відповідних результативних соціологічних досліджень як у полі вітчизняної, так і світової соціології.

Політична коректність, із одного боку, наділяється функціями перспективного інструменту регулювання складних конфліктних відносин між соціальними групами у суспільствах, які можна метафорично визначити як «суспільства із мультиідентичністю». З іншого ж боку цільові для політичної коректності толерантність та антидискримінативність нерідко просуваються майже в командний, директивний спосіб. Ця внутрішня, змістовна та процесуальна суперечливість політичної коректності робить її перспективним об'єктом соціологічного дослідження, результати якого мають створити міцний теоретико-методологічний фундамент, обґрунтувати виконання практичної функції соціологічної науки. Який соціально-політичний порядок несе політична коректність та якими засобами вона його відтворює; якими є соціальні підґрунтя та перспективи внутрішніх протиріч

політичної коректності, - відповіді на ці питання авторка пропонує шукати за допомогою процесуальної лінзи дослідження. Тема дослідження вбудовується в парадигмальні рамки історичної соціології, що додає ґрунтовності розкриттю теми, дозволяє вписати політичну коректність у динамічну єдність соціальних змін та виводить дослідження на міждисциплінарні перспективи із прогностичним функціоналом.

2. Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому і оформлення

Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі політичної соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Обсяг основної частини дисертації – 231 сторінки, які включають 6 додатків. Список використаних літературних джерел містить 170 найменувань українською та англійською мовами.

У першому розділі надається робоче визначення та виділяються аспекти політичної коректності, розглядаються концептуальні засади політичної коректності як процесу. Авторка розглянула та реінтерпретувала ряд міждисциплінарних авторських напрацювань, зокрема, А. Блума, Д. Д. 'Соузи, Д. Лео, Д. Равич, Д. Тейлора, С. Уолкера, П. Лойера, Р. Спарроу, К. Хейлі, Т. Гаргано. В роботі ідеї авторів осмислені в соціологічному ключі та доповнені процесуальним аспектом. На базі теоретико-емпіричних пошуків даних авторів Оксаною Нехаєнко сформульоване визначення та виокремлено аспекти політичної коректності; все це втілює оригінальний синтез соціологічного та лінгвістичного підходів.

У другому розділі розглянуто становлення та розвиток історичної соціології та її можливості методологічного застосування у вивченні політичної коректності. Застосування історико-соціологічного підходу висвічує генезу політичної коректності як соціокультурного феномену. Розглянуто становлення і розвиток історичної соціології, її методологічні можливості у вивченні політичної коректності. Останню представлено як соціокультурний процес, що вимагає історичного обґрунтування та аналізу. Історична соціологія або переосмислює історичний матеріал у соціологічних поняттях та концепціях, або здійснює пізнання історичних явищ від самого початку за допомогою соціологічного інструментарію.

В роботі використовуються напрацювання М. Вебера, Е. Дюркгейма, В. Зомбарта, Т. Скочпол, І. Валлерстайна, Р. Колінза, Р. Бендікса. Б. Мура, Р. Лахмана, Р. Брубейкера. Особливо значущими виявилися напрацювання Д. Лукача (концепція «культурної ідеології», застосування якої до політичної коректності дозволяє зрозуміти, як остання формує чи відображає соціальні норми та цінності), К. Поланьї (ідеї двоїстого ринку та захисного панцирю із культурних інститутів, інструментом зламу якого можна вважати політичну коректність, розглядаючи її в контексті соціальних структур), Г. Дерлуг'яна

(пояснення ідеологічної динаміки через багатовимірність, комплексність і нелінійність суспільних процесів), М. Манна (концепти ідеологічної влади та трансцендентної ідеології, які дозволяють дослідити вписаність політичної коректності у владні відносини) та К. Калхуна (методологія аналізу складних для фіксації явищ, що дозволяє визначити роль політично коректних установок у створенні віктимної ідентичності).

Авторка робить цікавий екскурс, в якому демонструє соціальну зумовленість політкоректності, відзначає, що вона поступово виникла як реакція на соціальні та політичні виклики після Другої світової війни, й зі зростанням соціальної активності стала культурним механізмом для уникнення соціальних конфліктів. В тексті розділу висвітлено, яким чином відбувалися трансформації політичної коректності й як вона набувала ідеологічних рис. Такий аналіз уможливує подальше вивчення політичної коректності в динаміці і виводить її аналіз на принципово новий рівень.

У третьому розділі викладаються результати авторського емпіричного дослідження, його вихідні положення, методологічні основи, етапи та методи дослідження. В роботі здійснено критичний дискурс-аналіз за оригінальною авторською схемою, що передбачає вивчення чотирьох кейсів, що складаються з шести дискурсивних подій: кейс «Різдво», кейс «Маскульт» (дискурсивні події «Марвел» та «Оскар»), кейс «Освіта» (дискурсивні події «Студії меншин» та «Кодекси мовної поведінки») та кейс «Політика». Результати аналізу демонструють розгортання політичної коректності як дискурсу боротьби за право здійснення символічного насильства в різних сферах соціального буття – традиціях та ритуалах, масовій культурі, освіті та політиці. Авторка доходить висновку, що сьогодні політична коректність виступає не просто як стратегія ввічливого ставлення чи соціальна норма, і не просто підкреслює необхідність звернення до загальносоціальних цінностей, а фактично претендує на силу нормативно-правового акту, втіленого в гайді, кодексі мовлення, методичних матеріалах або публічних приписах від «громадськості». Акти політичної коректності переплітають дискурси різних інституційних, ціннісно-ідеологічних та нормативних полів, причому домінантними є ліберальні дискурси інклюзії та згуртованості та опозиційні до них правоконсервативні та скептичні дискурси ідентичності, традицій та індивідуальності. В розділі досліджено і охарактеризовано сприйняття політичної коректності експертами та студентами. Виявлено, що політична коректність, може виступати нормативною установкою, проте в українських реаліях вона виступає радше як маніпулятивний, а не ідеологічний механізм. Це закладає певні уявлення щодо перспектив політичної коректності в світі та Україні.

Загалом, матеріал в дисертації викладений послідовно, ґрунтовно та структуровано, складові дисертації є логічно взаємопов'язаними.

3. Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами

Дисертаційна робота виконана на кафедрі політичної соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна та пов'язана з такими науково-дослідними темами:

1. «Процеси соціальної інтеграції та дезінтеграції у сучасному світі: радикалізм в ідеологіях та практиках» (№ держреєстрації 0115U001936).
2. Науково-дослідницький проєкт ARDU «Акомодація регіонального різноманіття в Україні», що фінансувався Дослідницькою Радою Норвегії та проводився у співпраці між соціологічним факультетом ХНУ імені В. Н. Каразіна та Центром соціальних досліджень університету Осло Метрополітан (Oslo Metropolitan University).

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій

Для обґрунтування наукових положень та висновків авторка звертається до широкої теоретико-методологічної бази, ґрунтовно пояснює та аналізує здобутки в обраному напрямку досліджень та демонструє відповідний рівень оволодіння методологією наукової діяльності. Оксаною Нехаєнко здійснено широкий та актуальний літературний огляд, в перших двох розділах включено висновки за результатом аналізу робіт різних авторів та їх теоретичних підходів. Аргументи та обґрунтування висновків подано фахово, чітко та послідовно. Робота за структурою, теоретико- методологічною базою, методологією дослідження, висновками та напрямом рекомендованих подальших досліджень відповідає галузі знань 05 – соціальні та поведінкові науки, зокрема спеціальності 054 – соціологія.

5. Основні наукові результати та їх новизна

У дисертації вперше у вітчизняній соціології представлено концепцію політичної коректності як соціального процесу. Авторка вибудовує концептуальну дефініцію політичної коректності як складного нелінійного процесу, сутність якого розкриває його дискурсивна природа та культурно-поведінковий характер, що втілені в змістовому стрижні – ідеологічно-нормативній установці на уникнення чи вирішення соціальних конфліктів мовними (дискурсивними) інструментами. Концептуалізацію політичної коректності здійснено через комбінацію різних аспектів, що дозволяє авторці представити комплексний та цілісний погляд на об'єкт дисертаційного дослідження – результат, раніше відсутній у вітчизняному соціологічному полі.

В роботі вперше запропоновано й реалізовано застосування фігуративного підходу до аналізу політичної коректності. Разом із комплексним підходом до розуміння політичної коректності як єдності мовної норми, дискурсивних й інституційних проявів та ерзац-ідеології авторка послідовно розкриває соціальний характер усіх перерахованих компонентів. Авторка доводить надвисоку динамічність процесу політичної коректності, розглядає її фактично як феномен, що знаходиться у постійному становленні, оновленні та адаптації до також динамічних соціальних умов. Вперше представлено методологічно обґрунтоване застосування історичної соціології до аналізу політичної коректності. Оригінальною новацією є поєднання дослідницьких інструментів різних версій історичної соціології – фігурації й габітусу Н. Еліаса та винайдення традиції Е. Хобсбаума. Доречність та ефективність історичної соціології в дослідженні політичної коректності вперше доведено як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях.

Значущий аспект наукової новизни результатів дисертаційного дослідження Оксани Нехаєнко полягає у вирішенні важливого завдання соціологічної науки: визначення особливостей та перспектив соціального процесу політичної коректності в українському суспільстві. Авторкою вперше у вітчизняній соціології зроблено емпірично підтверджений висновок про певну культурну пружність соціальної свідомості українців щодо політико-коректних норм та образу соціального порядку. Вбудованість політичної коректності до структур повсякденних ідеологій ліберально-демократичного суспільства поки що не відтворюється в українському суспільстві не тільки через культурні бар'єри, але через культурний скепсис щодо обґрунтованості безальтернативного соціального порядку, який є цільовим для політичної коректності.

Дисертація вперше розв'язує важливе наукове завдання з визначення місця політичної коректності в ідеологічному виробництві (для чого авторкою застосовано інноваційний категоріальний інструмент – поняття «ерзац-ідеологія») та її здатності впливати на символічний рівень соціального порядку через концептуальну реалізацію в освітній, культурній та політичній сферах.

6. Практичне значення отриманих результатів

Дисертаційне дослідження може бути використано за кількома основними напрямками: 1) в освітньо-виховній роботі: на базі напрацювань, що були зроблені в рамках роботи можливі розробки курсів з культурної та мовної компетенції; 2) в роботі журналістів та дотичних професій: вивчення дискурсів політичної коректності може бути використано для аналізу та оцінки дискурсу в мас-медіа та для побудови згуртованого та толерантного суспільства, що є важливим завданням у розбудові післявоєнної України; 3) в адміністративній сфері: на основі результатів дослідження можна розробити

або переглянути політики в організаціях щодо спілкування та взаємодії з урахуванням аспектів політичної коректності та її обмежень.

Крім зазначеного, розуміння процесу політичної коректності може допомогти визначити етичні стандарти викладання та управлінської роботи. Ці прикладні завдання вказують на те, як дослідження політичної коректності може мати конкретний вплив на навчання, комунікацію та прийняття рішень у різних сферах суспільства.

7. Дотримання академічної доброчесності.

На підставі вивчення тексту дисертації здобувача, наукових праць здобувача та Протоколу контролю оригінальності (перевірку наявності текстових запозичень виконано в антиплагіатній інтернет-системі Strikeplagiarism.com) встановлено, що дисертаційна робота виконана самостійно, текст дисертації не містить плагіату, а дисертація відповідає вимогам академічної доброчесності.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

1. Концептуальна схема аналізу політичної коректності як процесу, що представлена в додатку 3 на сторінці 254, вимагає детальних коментарів та уточнень в тексті роботи; особливо це стосується її теоретичної частини.

2. Звертаючи до згаданої вище запропонованої схеми, авторка приписує політичній коректності інституційний характер, але в роботі це твердження майже не розкривається докладно. Які саме елементи політичної коректності дають змогу стверджувати, що вона має такі ознаки соціального інституту?

3. Чи доречним є використання поняття «інтерналізація», зважаючи на те, що в соціологічній науці більш вживаним є поняття «інтеріоризації»? Якщо такий крок є свідомим і здійснюється на базі чіткого розмежування понять (певні елементи його присутні в роботі), то що він дає на концептуальному рівні?

4. Робота виглядає фрагментарною через те, що разом із залученням масштабного розгляду історичної соціології в другому розділі концепції, що в ньому розглянуті, є доволі поверхнево представленими і не розгортаються в наступних (під)розділах.

5. Яким чином запропоновані студентам в рамках ФГД кейси дають змогу робити висновки щодо інтерналізації політичної коректності як ціннісно-нормативної установки; наскільки ефективним є такий дизайн дослідження?

6. Й найважливіше питання щодо інтеграційного та ціннісного потенціалу політичної коректності: чи може політична коректність

обмежувати свободу слова, та яким чим це може долатися?

9. Загальні висновки щодо дисертаційної роботи

За своїм фаховим спрямуванням, науковою новизною і практичною значимістю дисертаційна робота Нехаєнко Оксани Василівни «Політична коректність як процес: дискурси та практики» відповідає спеціальності 054 – Соціологія. Здобувачкою повністю виконана освітня та наукова складові освітньо-наукового рівня вищої освіти.

Враховуючи актуальність дисертаційної роботи, її наукову новизну, теоретичне і практичне значення, а також дотримання академічної доброчесності й авторську новизну представлених результатів дослідження, вважаю, що дисертаційна робота Нехаєнко Оксани Василівни «Політична коректність як процес: дискурси та практики» повністю відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44 зі змінами) та наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації», а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктор філософії з галузі знань 05 – «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальності 054 – «Соціологія».

Офіційний рецензент,

кандидат соціологічних наук,
доцент, доцент кафедри соціології
соціологічного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Ольга ФІЛІППОВА

Онлайн сервіс створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

ПРОТОКОЛ

створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 17:55:15 21.01.2024

Назва файлу з підписом: РЕЦЕНЗІЯ_Філіппова_на_дисертацію_Нехаєнко.docx.asice
Розмір файлу з підписом: 38.4 КБ

Перевірені файли:

Назва файлу без підпису: РЕЦЕНЗІЯ_Філіппова_на_дисертацію_Нехаєнко.docx
Розмір файлу без підпису: 36.7 КБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: Філіппова Ольга Аркадіївна

П.І.Б.: Філіппова Ольга Аркадіївна

Країна: Україна

РНОКПП: 2446713349

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 17:55:12 21.01.2024

Сертифікат виданий: "Дія". Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг

Серійний номер: 382367105294AF9704000000303FE80012B7E201

Тип носія особистого ключа: ЗНКІ криптомодуль ІІТ Гряда-301

Алгоритм підпису: ДСТУ 4145

Тип підпису: Кваліфікований

Тип контейнера: Підпис та дані в архіві (розширений) (ASiC-E)

Формат підпису: 3 повними даними ЦСК для перевірки (CADES-X Long)

Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2023.12.21 13:00